

מתולדות ממלכת הצלבנים תולדות ממלכת הצלבנים, מאת יהושע פראוור

מעטים מאד הספרים על תולדות ימי הביניים המתפרסמים בעברית. והנה תרם פרופ' פראוור תרומה ניכרת להיסטוריוגרפיה הישראלית. מן הדין ששני הכרכים הללו, הדנים בתולדות ממלכת הצלבנים, ימשכו את תשומת-לבם של הרבים, ולא רק של המומחים לבד. פרקים אל בדברי ימי ארצנו בעבר שאינו רחוק כל-כך יש בהם כדי לעורר ענין לא פחות מתגליות ארכיאולוגיות מרעישות. לפנינו חטיבה שלמה של ההיסטוריה הארץ-ישראלית (1099-1291), פרי מחקר יסודי, מקורי ומפרך. כולנו מחזיקים טובה למחבר, ואין ספק כי ספרו ישמש נקודת-מוצא לכל מחקר ישראלי להבא על התקופה הצלבנית, ואם יזכה להיתרגם יתן חלקו לקידום המחקר הצלבני בכלל.

בצרפת, באנגליה, בארצות-הברית ובגרמניה נתפרסמו בזמן האחרון כמה וכמה עבודות על מסעי הצלב (לרבות מחקריו של מחברנו), ובתוכם ספרים חשובים, מהם – כגון ספריהם של ראנסימאן, גרוֹסָא – השמים את הדגש על תנועת מסעי הצלב, ומהם – כגון ספריהם של לא מונט, ריכרד רהריכט – העוסקים בעיקר בממלכת ירושלים. בזמן האחרון התחילו בארצות-הברית בחיבור מפעל בין-לאומי רב, פרי עטם של מלומדים רבים, ועד כה יצאו לאור שניים מתוך חמשת כרכיו הגדולים. אולם בכתיבת ההיסטוריה יש תמיד מקום לחוקר המקורי ההולך לבדו, המסוגל להטביע על החומר הגלמי את חותמו המיוחד ולהשליט סדר במקורות המגוונים. טבעי הוא כי פראוור מתרכז בתולדות הממלכה הירושלמית, וזוהי כוונתו המוצהרת. בעבודתו משתלבים שני נושאים משניים, היינו תולדות הרעיון הצלבני (עד 1291) וגורל היהודים בתקופה הצלבנית.

מלבד זאת יקבל הקורא ידיעות על המסעים עצמם, אך בצורה שרירותית יותר. למשל, הדיון במסע של 1101 נראה כשטחי לאור העובדה שכשלונו של המסע קבע לדורות את המחסור הכרוני בכוח אדם שהיה שורר בממלכת הצלבנים. המסע הרביעי (1202-1204) אינו זוכה לתיאור של ממש, למרות תוצאותיו החשובות לגבי האידיאולוגיה הצלבנית בכלל. לעומת זאת מתאר המחבר ביסודיות את המסעים האחרים. עד כמה שאפשר להשוות את טיפולו בנושא עם התיאורים הסטנדרטיים, אין הוא נופל מהם ולפעמים הוא עולה עליהם. התרשמתי ביחוד מתיאוריו את המסע השלישי ואת מסע המלך תיבו (1239).

כאמור מוקדש החיבור בעיקר לחקר תולדות הממלכה (לרבות נסיכות אנטיוכיה ורוזנויות אָדסה וטריפוליה). הגישה היא בעיקר פוליטית וקונסטיטוציונית. אפשר לראות בתולדות הממלכה מעין טרגדיה ארוכה אשר סיומה הטבעי קרב חטיין (1187). בתיאור הקרב הזה מסתיים הכרך הראשון, אך גבור הטרגדיה קם לתחיה חלקית בלבד, ותולדותיה במשך מאות השנים הבאות מעוררות בנו חשש שעמום. והנה עצם מסירותו הכנה של המחבר לנושא, שלכאורה אינו מבטיח הרבה, מפיגה את תחושת השעמום וסופנו שאנו מצטערים על נפילת עכו (1291), שהיא גם מעין סוף פסוק למחקר מחברנו. בין הפרקים על ההיסטוריה הפנימית של ממלכת ירושלים יש להזכיר לשבח את הפרק הארוך על המשטר והחברה במאה השתיים-עשרה. לא בנקל תמצא תמונה כה ברורה ומשכנעת על חיי התושבים בארץ ועל המשטר הפיאודלי בכלל.

להערכה מיוחדת ראוי הניתוח המאלף והמקורי של עלילות בית איבלין במחצית הראשונה של המאה השלוש-עשרה, וכן החידושים בסוגיה של התפתחות החוק הצלבני-הפיאודלי בדורות האחרונים של הממלכה. לעומת זה מתמיהה העובדה שהמחבר מתעלם כמעט לגמרי מהחיים התרבותיים, שלתיאורם הקדיש ראנסימאן, למשל, פרק מיוחד. אמנם חיי התרבות בממלכת ירושלים לא היו מזהירים ביותר, אולם ודאי שאינם נופלים בחשיבותם מהאנארכיה המדינית ששררה במאה השנים האחרונות לקיום המדינה. רק האדריכלות זכתה לתשומת לבו של פראוור, וגם היא בגלל קשריה למבצרים

המפוארים. נמצאות כאן כמה תמונות יפות של שרידי המבצרים ושל בניינים שונים. לצערנו גם חיי יום-יום של התושבים לא זכו כאן לדיון ראוי לשמו, למרות שהמקורות לנושא זה בודאי היו ידועים למחבר. בנייתו את הרעיון הצלבני באירופה לא הסתפק המחבר בהביאו לפנינו סיכום מוצלח של הדעות המקובלות בלבד, אלא הוסיף דברים חשובים ממחקריו המקוריים כגון סקירת האידיאולוגיה שביסוד מסע הצלב השלישי. כמובן, האספקטים הגיאוגרפיים והגיאופוליטיים לא הוזנחו על ידי מומחה שכבר עשה הרבה לפתרון הבעיות הטופוגרפיות הכרוכות בתקופה הצלבנית. כאן מקום להזכיר את תיאורי הקרבות המקיפים, את הדיונים על משמעות הביצורים ועל הטופוגרפיה העירונית, ואת המפות, שלושים וחמש במספר. המחבר הקדיש תשומת-לב ועבודה נאמנה לענין היהודי במסעי הצלב ובממלכת ירושלים – תחום מוזנח למדי במחקרי הגויים. כך, למשל, בין ארבעים המאמרים שהופיעו עד הנה במפעל האמריקני הנזכר אין אף מאמר אחד מוקדש ליהודים. מאלף הוא לראות איך האתגר הצלבני גורם להתעוררות יהודית ולחידוש העליה. כמו כן מתעמקת התודעה הירושלמית אצל המוסלמים ומתפתח רעיון ה"ג'יהאד" ואיחוד המוסלמים. מחקרי פראוור יש בהם כדי לשמש סעד לא מועט לתיאוריות של טוינבי.

עם כל הערכתנו את הישגיו היפים של פראוור אין להתעלם ממספר ניכר של שגיאות, טעויות ושיבושים העלולים לערער את האמון בהיסטוריון – והרי תפקידו הראשון במעלה של ההיסטוריון הוא למסור את העובדות כהוותן ככל האפשר. מחובתו לעבור בשבע עיניים על כל מה שכתב, וכמובן לא פחות מכך על כל שלבי ההדפסה של מחקרו. זוהי עבודה לא נעימה ומטרידה (וגם לא נעים למבקר להצביע על ליקויים כאלה), אך הכרחית בתכלית. לפעמים קשה להשתחרר מן הרושם שהרקע ההיסטורי הכללי באירופה אינו נהיר די הצורך למחבר, או שדעותיו אינן על-פי גירסה אחרונה. אם נעבור על דברים אלה בשתיקה עלולה ההיסטוריוגרפיה הישראלית להכשל ברשלנות ובאי-דיוק, שהם לצערנו מסימני חיינו הציבוריים והחברתיים.

להלן רשימת שגיאות שנתקלתי בהן אגב קריאה. אין היא כוללת שגיאות דפוס שאינן עשויות להטעות את הקורא (כמו יפזא במקום פיזא), אם כי כל מחבר אחראי לשגיאות הדפוס בספר היוצא בשמו. הרשימה אינה נוגעת בצד המוסלמי שאיני בקי בו.

כרך ראשון, עמ' 6 – ביזאנטיון נוסדה כמה מאות שנים לפני קונסטנטיין הגדול; עמ' 39 – התירגום מהספר האנגלי אינו מדויק ולפעמים אינו מובן בכלל; למשל set-book אינו ספר-קבע אלא ספר-חובה. אי אפשר לתרגם one's material "חומר מסוים"; עמ' 48 – הכנסיות בירושלים, אלכסנדריה ואנטיוכיה התנגדו לקושטא במריבת האיקונים הודות לשלטון המוסלמי ששחרר אותן מכפייה קיסרית. כמו-כן נוכחות הלומברדים באיטליה איפשרה לאפיפיור להתנגד. הקיסרות הצליחה לכפות את האיקונוקלזם על הכנסייה בקושטא בעזרת כוח צבאי; עמ' 50 – בתקופת קארל הגדול לא היה הדגל חלק מן הסימבוליקה של המשטר הפאודלי; עמ' 74 – מעולם לא תבעה קושטא הגמוניה בנצרות. היא הכירה להלכה בעליונות-כבוד של רומא ותבעה שוויון מעשי, או תבעה הגמוניה משותפת לכל האפטריארכים, לרבות רומא; עמ' 77 – (1) ויקטור השלישי כיהן מ-1086-1087 ולא מ-1058-1088; עמ' 144 – "שליט חילוני", לא היו כאלה בימי הביניים; עמ' 228 – הערה 11 – עמ' 305. איג די פואיזה לא נרצח רק נפצע (W.T., 18, XIV); עמ' 256 – ברנארד הקדוש לא היה מורהו של סיד'ר, אב מנזר סן דניס, מלבד זאת, סיד'ר, ולא ברנארד, היה היועץ העיקרי של לואי השישי ואף שימש עד מותו כיועצו של לואי השביעי; עמ' 265 – "המלך סטיפאן הגן על יהודי ארצו". הוא לא היה יכול כמעט להגן על עצמו ואין עדות שהגן על היהודים. בימי סטיפאן קרה המקרה הראשון של עלילת-דם באנגליה; עמ' 271 – כאן היה המחבר צריך להזכיר את ברית Diabolis או Devol בין בוהמון לבין אלכסיוס ב-1108. לפי הברית הכיר בוהמון באלכסיוס בתור סניור של אנטיוכיה. ר' עמ' 198 שם לא הוזכרה הברית במפורש; עמ' 275 – "מלך צרפת נחשב לאפוטרופוס של מדינת הצלבנים" – מי אמר זאת? עמ' 289 – "נורמאנדיה עדיין היתה שייכת לשושלת אנגליה". טעות היא; ב-1144 הכיר לואי השביעי ברוזן אנז'ו כדוכס נורמאנדיה שנכבשה

על ידו; עמ' 327 – כתב היד איננו משנת 1176. 1176 הוא מספר של כתב היד; עמ' 363 – גם באיטליה שימשה העיר מקום המושב הקבוע והמשותף של האוכלוסייה העירונית ושל האבירות; עמ' 368 – באנגליה אחרי הכיבוש הנורמני (1066), ואפשר בארצות אחרות, הכיר החוק בזכות הבנות לרשת אם אין בנים. ממלכת ירושלים אינה יוצאת דופן; עמ' 374 – הדומינה המלכותית האנגלית היתה דווקא קטנה לפי הערך מהדומינה המלכותית הירושלמית; עמ' 440 – באלדווין הרביעי מופיע לראשונה בלי כל שם או הסבר בתור "המלך המצורע". איך יכול הקורא לזהות אותו?

כרך שני – עמ' י"ד – מתי פורקת אירופה עול האפיפורות? ודאי לא במשך התקופה הצלבנית; עמ' 16 – המחבר נותן תמונה מסולפת של נישואי אלינור ושל המאבק בין בתי קפט ואנוז'ו. יש כמה אידיוקים כאן, אף אין לתאר את הגט (!) כאסון; עמ' 17 – (1) בקט נרצח בשנת 1170; עמ' 22 – נראה שהמחבר מערכב שתי פעולות של מיסוי היהודים בשנות 1186 ו-1187; Richardson, *The Jews* 1186; עמ' 24 – **קאנון לשעבר מאגודת הפרימונסטרטנזים. הפרימונסטרטנזים לא היו נזירים; עמ' 28 – היינריך האריה חדל להיות דוכס סאכסוניה בשנת 1180; עמ' 70 – "צרפת רבתי". אין מקום לשער שפיליפ השני חשב לפי מושגים כאלה; עמ' 114 – אין כל עדות ראויה לשמה על בניית כנסייה לזכר הילדים. כנראה – אגדה; עמ' 115 – היה כדאי לדון על השאלה באיזו מידה עזרה קפריסין למדינת הצלבנים; עמ' 121 – הרבה פעמים נאסרו הטורנירים מטעמים דתיים גרידא, כיון שהרבה משתתפים נהרגו ונפצעו קשה; עמ' 135 – אנדריאס לא הוחרם. רק איימו עליו; עמ' 152 – הכתובת אינה "מלך דמיאט". אפשר רק לומר שמצד אחד של המטבע כתוב "ז'אן המלך" ומצד השני "דמיאט", אולי כדי לציין מקום הטביעה; עמ' 161 – "ספרד, אנגליה, צרפת וגרמניה קבלוהו בכבוד שאינו רגיל". מתי ביקר באנגליה ובגרמניה? עד כמה שידוע לי ביקר בצרפת ובספרד בלבד; עמ' 183 – האפיפיור ישב אז בפרוג'יה ולא ברומא; עמ' 282 – ריצ'ארד מקורנוול יצא את הארץ במאי 1241 וללא ביולי 1240; עמ' 311 – זו לא הפעם האחרונה שהנוצרים עלו על מצרים. בין היתר יש לציין כיבוש אלכסנדריה על**

ידי מלך קפריסין בשנת 1365; עמ' 313 – "סובלנות דתית של פרידריך השני": הוא שקבע ענשים כבדים על כפירה, לרבות עונש שריפה, שנתקבלו כחוקים למופת על ידי האינקוויזיציה; עמ' 348 – (1) אלכסנדריה נבנתה לכבוד אלכסנדר אבל לא ביוזמתו.²³⁸ (2) מתי נפלה אלכסנדריה? עמ' 358 – התרומה של ביזאנטיון לרנסנס מוטלת בספק;²³⁹ עמ' 364 – ועידת ליון התקיימה בשנת 1274; עמ' 368 – (1) מארקווארד (לא מארקוואלד); (2) לא היתה כל פעולה נגד אצ'לינו בימי הונוריוס השלישי; עמ' 369 – בשנת 1247 גרגוריוס התשיעי לא היה קיים; עמ' 471 – "נסיכות אנטיוכיה עברה ובטלה מן העולם". טעות היא – לטקיה נשארת עד 1287 (וגם הטירה קוסייר לא הרחק מאנטיווכיה הבירה); עמ' 486 – "הפריבילגיות שהוענקו להם על ידי מלכי ירושלים" – קרי: על ידי בית המשפט העליון; עמ' 491 – ההיסטוריונים כיום אינם מכנים את אדוורד הראשון "יוסטיניאנוס האנגלי".

²³⁸ המערכת מבקשת לציין, שלפי המסורות העתיקות, נוסדה אלכסנדריה ביוזמתו של אלכסנדר.

²³⁹ המערכת מבקשת לציין, שרק חוקרים מעטים מטילים היום ספק בתרומתה של ביזאנטיון לרנסאנס.